

Vláda Alexandra II. (1855 – 1881)

Krymská vojna v rokoch 1853 – 1856 nielenže odhalila žalostný stav ruského hospodárstva a ruskej spoločnosti, ale ho aj prehĺbila. Vojnové útrapy celkom vyčerpali najpočetnejšiu časť obyvateľstva – roľníkov, ktorí boli postihnutí mimoriadnymi daňami, odvodmi brancov, rekvizíciami a pod. Koncom vojny a krátko po nej sa preto množili roľnícke nepokoje.

Situácia súvisiaca s krymskou vojnou umožnila nárast liberálnej opozície. Tú posilnila aj nádej na zmenu cárskej politiky po smrti Mikuláša I. Jeho syn Alexander II. bol síce svojím založením ešte konzervatívnejší, avšak mimoriadny stav nútil nového panovníka k ústupkom. Spočiatku to boli len menšie zmeny, ktoré upokojili najmä inteligenciu. Zmiernil cenzúru, zrušil niektoré obmedzenia týkajúce sa vysokoškolského štúdia a cestovania do zahraničia, vyhlásil čiastočnú amnestiu politických väzňov, realizoval personálne zmeny vo vláde. Nebolo však už možné vyhýbať sa zásadnejším zmenám.

Krátko po uzavretí parížskeho mieru v marci 1856 sa cár prvýkrát zmienil o možnosti zrušiť nevoľníctvo, ktoré bolo najväčším zdrojom nepokojov i najväčšou prekážkou rýchlejšieho rozvoja ruského hospodárstva a spoločnosti. V januári 1857 bol pod cárovým predsedníctvom vytvorený Tajný výbor pre posúdenie roľníckej otázky. Výbor dospel k názoru, že oslobodiť nevoľníkov je nutné, ale má sa to udiť postupne, opatrne a pomaly. Koncom roka 1857 sa začalo o reforme hovoriť verejne. Vznikli všeobecné organizačné zásady, podľa ktorých mali jednotlivé gubernie vypracovať návrh reformy. Vedením príprav bol poverený Hlavný výbor (vznikol reorganizáciou Tajného výboru) a jeho pomocný orgán, tzv. Redakčná komisia. Návrh nariadenia o zrušení nevoľníctva bol pripravený v októbri 1860.

V deň výročia nástupu na trón 19. 2. 1861 podpísal Alexander II. manifest O najmilostivejšom darovaní práv slobodného roľníckeho stavu nevoľníkom a o tom, ako budú zaopatrení a tiež podpísal Nariadenie o roľníkoch vyviazaných z poddanstva. Podľa manifestu, ktorý sa predčítaval za policajnej asistencie v kostoloch, sa nevoľníci stávali osobne slobodní a povinne sa im pridelovala pôda. Až po uplynutí 9 rokov mal roľník právo pôdu odmietnuť. Veľkosť prídely bola vecou dohody medzi statkárom a roľníkom s tým, že minimálny a maximálny výmer bol daný nariadením. Z právneho hľadiska ostali prídely majetkom statkára a roľníkom sa dávali do stáleho užívania, za čo museli platiť alebo robotovať. To malo platiť dovtedy, kým sa neuzavrie dohoda medzi roľníkom a statkárom o výkupe prídely pôdy. Pre uzavretie tejto dohody ale nebol stanovený žiadny termín. Keďže pôda bola majetkom statkára, musel roľník za ňu pri odkúpení zaplatiť. Roľníci spravidla nemali z čoho zaplatiť, preto pôdu vykupoval štát, ktorý následne žiadal splatenie pôžičky s úrokom v lehote 44 rokov. Čel'ad', ktorá nedisponovala pôdou ani usadlosťou, bola oslobodená zdarma, ale ešte 2 roky od vyhlásenia reformy musela slúžiť za starých podmienok.

Nariadenie z 19. 2. sa týkalo iba panských (statkársnych) nevoľníkov a nebolo v rôznych častiach Ruska realizované súčasne. V znesiteľnejších podmienkach žili údelní (cárski) nevoľníci, ktorí boli za trochu odlišných podmienok oslobodení v roku 1863, a štátni nevoľníci, oslobodení až v roku 1866. Celkovo bolo oslobodených viac ako 20 miliónov roľníkov mužského pohlavia. Ženy boli oslobodené bez výkupu a bez nároku na pozemkový prídel.

Na základe nariadenia získali roľníci celý rad občianskych práv. Prestali byť majetkom statkára, bez jeho súhlasu smeli uzatvárať manželstvo, venovať sa obchodu, vlastníť nehnuteľný majetok atď. Statkár ale naďalej mohol zastupovať roľníkov na súde a dohliadať na činnosť obecných úradov. Obec (mir) bola najnižšou správnu jednotkou. V nej si sediaci volili starostu, výbercu daní a ostatných funkcionárov. Nevýhodné bolo kolektívne ručenie obce za platenie daní. V praxi znamenalo značné obmedzenie slobody pohybu. Niekoľko obcí tvorilo volosť na čele so starešinom a vlastným súdom, ktorý riešil drobné priestupky.

Uvedené podmienky nariadenia vyvolali okamžitú odozvu. Roľníci ich považovali za podvrh statkárov, ktorí ich údajne chceli pripraviť o výhody. K tomu prispela i samotná forma celého dokumentu. Ten mal vrátane, miestnych podmienok (v jednotlivých oblastiach dosť odlišovali), viac ako 300 strán a bol napísaný nezrozumiteľným, úradným jazykom. Situácia viedla v mnohých guberniách k živelným nepokojom. Nespokojní boli samozrejme aj konzervatívni statkári, ktorí prišli o šľachtickú samosprávu a ktorí si vynútili odvolanie niektorých spoluautorov reformy.

Zrušenie nevoľníctva bolo napriek polovičatosti a byrokratickým prietahom radikálnym zásahom do ruských pomerov. Ich ozdravenie, ktoré by viedlo k posilneniu krajiny a k jej opätovnému zaradeniu medzi veľmoci, si však vyžadovalo ďalšie reformy (samosprávy, súdnictva, školstva, armády, tlače).

1. 1. 1864 vstúpilo do platnosti Nariadenie o guberniálnych a ujezdnych krajinských inštitúciách. Toto nariadenie reformovalo samosprávu tým, že zaviedlo volené nestavovské zastupiteľstvá – zemstvá. Pre voľby do nich boli stanovené 3 kúrie – statkárska, mestská a roľnícka. Zemstvá boli volené na 3 roky a zabezpečovali prevahu statkárom. V oblastiach, kde ich nebol dostatok, zemstvá volené neboli. Zemstvá mali obmedzené právomoci. Starali sa najmä o miestnu dopravu, veterinárnu službu, po materiálnej stránke o školy, nemocnice, chudobince. Práve touto činnosťou zemstvá najviac reálne prispeli k povzneseniu ruského vidieka. Samospráva bola pod dohľadom štátnej správy, ktorej predstavitelia mohli zrušiť ktorékoľvek jej uznesenie. V roku 1870 bola ešte reformovaná mestská samospráva. Boli zrušené mestské stavovské inštitúcie (dumy) a nahradili ich volené orgány, pričom volebné právo bolo obmedzené majetkovým cenzom.

Zásadné zmeny sa týkali súdnictva. V roku 1863 boli v súlade s pripravovanou reformou výrazne obmedzené telesné tresty. V novembri 1864 boli vydané Nové právne predpisy, ktoré mali zabezpečiť spravodlivosť, nezávislosť a rýchlu prácu súdov. Úplnou novinkou v ruskej súdnej praxi sa stali verejné pojednávania a zavedenie porôt. Súdny boli trojstupňové, dôsledne

oddelené od správy. Hoci sa všetky opatrenia zavádzali s väčším či menším obmedzením (napr. politické prečiny boli vyňaté z právomoci poroty), reforma súdnictva bola jednou z najdôležitejších v Rusku v 2. polovici 19. storočia.

V roku 1863 bola obnovená autonómia univerzít, ktorú zrušil Mikuláš I. Od roku 1864 zas smeli spoločenské inštitúcie i súkromné osoby so súhlasom štátnych orgánov zriaďovať obecné školy patriace predtým výlučne do kompetencie pravoslávnej cirkvi. Stredné školy sa otvorili pre všetky deti bez ohľadu na pôvod a náboženstvo (to však bolo obtiažne z dôvodu vysokého školného). V roku 1871 sa realizovala reforma gymnázií, ktorou sa zaviedli osemročné gymnáziá.

Reformy sa nevyhli ani armáde. Modernizácia armády si vyžadovala dostatok kvalifikovaných kádrov. Na ich zabezpečenie mali slúžiť vojenské gymnáziá, ktorých absolventi sa mohli ďalej vzdelávať na špecializovaných vojenských učilištiach a na vojenskej akadémii. V roku 1874 bolo zreorganizované ministerstvo a zavedený nový vojenský poriadok. Zrušili sa odvody a bola zavedená branná povinnosť. Vzťahovala sa na väčšinu mužského obyvateľstva. Oslobodení od nej boli napr. vysokoškolskí študenti, jediní roľnícki synovia, príslušníci neruských národností. Počítalo sa s prezbrojovaním armády a jej celkovou reorganizáciou. Armádne reformy boli zo všetkých najtrvalejšie.

Od roku 1865 platili Dočasné pravidlá o tlači. Nimi bola zrušená predbežná cenzúra kníh. Cenzúre podliehali len brožúry, časopisy sa z nej mohli vykúpiť. V plnom rozsahu ostala v platnosti cirkevná cenzúra.

Alexander II. si uvedomoval nevyhnutnosť reforiem, no nedokázal sa celkom rozísť s konzervatívnym svetonázorom. V ich realizácii kolísal a nemal pevne stanovený reformný program s jednoznačným cieľom. Viac sa riadil aktuálnou medzinárodnopolitickou i vnútropolitickou potrebou. Približne od polovice 60. rokov 19. storočia začal upúšťať od niektorých liberálnych ideí a vracal sa späť k samoderžaviu. Istý pokus a návrat k politike reforiem možno zaregistrovať na začiatku 80. rokov. Skôr, ako sa viaceré návrhy stihli realizovať, cár v roku 1881 podľahol atentátu.

V podstate všetky reformné zásahy Alexandra II. prinášali svoje ovocie bezprostredne po ich vyhlásení. Prejavovalo sa to hlavne zrýchleným tempom hospodárskeho rozvoja v 60. a 70. rokoch 19. storočia a zmenami v sociálnej štruktúre obyvateľstva. V porovnaní s predreformným obdobím vláda až do konca 70. rokov obmedzila zásahy do ekonomického života a znížila clá. Bola zriadená Štátna banka, ktorá poskytovala úvery, vznikla sieť komerčných bánk.

Uvoľnenie pracovnej sily umožnilo rozvoj dopravy a priemyslu. V 60. a 70. rokoch sa intenzívne budovali železničné spojenia. Ich smerovanie zodpovedalo potrebám obchodu s poľnohospodárskymi produktmi a potrebám armády. Okrem hlavných tratí smerujúcich do železničného uzla Moskvy sa stavali aj periférne spojenia. Vodnou tepnou bola rieka Volga. Vylepšil sa systém kanálov, ktorý ju spájal s Petrohradom. V lodnej doprave sa začali využívať remorkéry.

Vo výrobe prevládala aj naďalej malovýroba nad manufaktúrami a továrňami. Malovýroba sa špecializovala na produkciu jednoduchých poľnohospodárskych nástrojov, obuvi a pod. Veľkovýroba sa pomaly etablovala najmä v ľahkom priemysle (bavlnárstvo). V ťažkom priemysle sa Rusko pokúšalo získať stratené pozície vo výrobe liatiny. V súvislosti s rozvojom železníc vzrástol význam Doneckej panvy. Rozvoj ťažby nafty a petroleja v Baku nastal až koncom 70. rokov. Najslabším článkom ťažkého priemyslu bolo strojárstvo. Rusko bolo napr. nútené až do polovice 70. rokov dovážať železničné zariadenia, výroba obrábacích strojov bola tiež nepatrná.

Hlavným odvetvím ruskej ekonomiky zostávalo poľnohospodárstvo. Rozmach železničnej a lodnej dopravy ako aj miestneho potravinárskeho priemyslu stimulovali rast poľnohospodárskej produkcie. Prehĺbila sa špecializácia jednotlivých výrobných oblastí. Rozšírenie trhu podnietilo časť statkárov k modernizácii produkcie. Jedným z negatív, ktoré daný stav so sebou niesol, bol fakt, že došlo k ďalšiemu zhoršeniu životnej úrovne roľníkov. K daňovému zaťaženiu sa totiž pridali výkupné poplatky a výdavky (príp. robota) za prenájom pastvín či lesov, o ktoré roľníci pri zrušení nevoľníctva prišli.

Vláda Alexandra III. (1881 – 1894)

Len niekoľko hodín pred atentátom Alexander II. schválil projekt predložený Michailom T. Lorisom-Melikovom, aby bola zriadená komisia pre predbežné posúdenie pripravovaných zákonov, v ktorej by okrem menovaných členov boli aj volení zástupcovia zemstiev a mestskej samosprávy. Tento projekt nový cár Alexander III. označil za krok ku konštitúcii a odmietol ho. Navyše jeho poradcovia (najmä Konstantin P. Pobedonoscev) napadli i reformy 60. a 70. rokov.

Napätá situácia v spoločnosti však znemožňovala radikálny reakčný zásah. Práve naopak, vláda musela prijať niektoré ústupky. V roku 1881 vyšiel zákon o znížení výkupných poplatkov, ktoré mali odstrániť neúnosné dlhy roľníkov, a zákon o povinnom výkupe roľníckych prídeltov k 1. 1. 1883. V roku 1885 bola úplne zrušená nepopulárna daň z duše.

Paralelne s ústupkami prebiehali akcie ministra vnútra Nikolaja P. Ignateva, ktoré mali „pomstiť“ smrť cára. Najznámejším sa stalo dočasné Nariadenie o opatreniach na ochranu štátneho poriadku a verejného pokoja. Gubernátori dostali právo vyhlásiť mimoriadny stav, predávať podozrivé osoby vojenským súdom, mohli zakazovať noviny a časopisy, zatvárať školy, konfiškovať majetok. Pri ministerstve vnútra bolo vytvorené Zvláštne konzorcium, ktoré mohlo kohokoľvek poslať bez súdu na 5 rokov do vyhnanstva. Platnosť tohto „dočasného“ opatrenia bola predlžovaná až do roku 1917.

Otvorená reakcia začala v roku 1882, kedy sa ministrom vnútra stal Dmitrij A. Tolstoj. Postupne bola obnovená kárna cenzúra, obmedzené vzdelávanie žien a chudobných, zlikvidované akademické slobody. Posilnilo sa postavenie šľachty a cirkvi. V roku 1889 sa

ustanovením miestnych náčelníkov, ktorí museli mať šľachtický pôvod a ktorí disponovali rozsiahlymi administratívnymi a súdnymi kompetenciami (podliehali im i zemstvá), v podstate zvrátili pred rok 1861 pomery na vidieku. V roku 1890 sa realizovala reforma zemstiev. Spočívala v zrušení volebného práva roľníkov, ich predstaviteľov menoval gubernátor. Revidovaný bol tiež zákon o mestských samosprávach (1892), ktoré boli podriadené štátnej správe. V súdnictve došlo k obmedzeniu právomoci porotného súdu a k obmedzeniu prístupu verejnosti na pojednávania. Zostril sa národnostný útlak.

Hlavným cieľom hospodárskej politiky Alexandra III. bolo umožniť ďalší rozvoj ekonomiky ale nie na úkor vládnucej vrstvy. To bolo možné len zvýšením zaťaženia bežných ľudí. Konečným výsledkom bolo preto prehĺbenie sociálnych rozdielov a nárast chudoby. Vláda neustále bojovala s finančnými problémami, preto opäť začala presadzovať štátny protekcionizmus. Stimulom rozvoja priemyselnej výroby sa mala stať colná politika.

V 80. rokoch 19. storočia bola v Rusku pomaly a so značným oneskorením zavŕšená priemyselná revolúcia. Nárast výroby bol skutočne pozoruhodný. Podstatne sa zvýšila ťažba uhlia a najmä nafty, pokrok dosiahla strojárka výroba, textilný priemysel, potravinársky priemysel. V uvedených odvetviach bol v priebehu 80. a 90. rokov zaznamenaný 2- až 3-násobný nárast produkcie. Najväčší rozmach bol zaznamenaný ale až za vlády Mikuláša II.

Ťažiskom hospodárstva stále ostávalo poľnohospodárstvo. Vývoz obilia bol základným prostriedkom udržiavania aktívnej bilancie zahraničného obchodu, preto vláda robila všetko pre jeho udržanie a zvýšenie. Zvýšený dopyt bol krytý zvyšovaním osevných plôch, na ktorých sa z 90% pestovalo práve obilie. Rozvíjalo sa i pestovanie okopanín a technických plodín. Agrárne pomery sa však v jednotlivých oblastiach Ruska značne odlišovali. Kým napr. v centrálnych oblastiach krajiny prevládali polofeudálne pomery, pripútanie roľníkov k občine a zaostalé agrotechnické postupy, v Lotyšsku a Estónsku vznikla hospodársky silná dedinská buržoázia a statky sa premenili na moderné poľnohospodárske podniky, ktoré zamestnávali mnoho poľnohospodárskych robotníkov.

Vláda Mikuláša II. (1894 – 1917)

Aj s nástupom mladého Mikuláša II. na trón sa spájali rôzne nádeje. Najviac iniciatívy vyvíjali v tomto smere liberáli zasadajúci v zemstvách, teda aspoň dovtedy, kým úrady nezakázali ich činnosť. Najzákladnejšiu predstavu o svojej vláde prezentoval nový cár v reči určenej delegátom šľachty, zemstiev, miest, univerzít a vojska. V nej sa vyjadril, že bude pevne hájiť základy samoderžavia.

Reformy 60. rokov aktivizovali v ruskej spoločnosti záujem o verejný život. Hlavnú úlohu v tomto procese zohrali univerzity, ktoré sprístupnili vzdelanie aj nešľachticom. Vznikajúca samospráva vytvárala priestor pre ich uplatnenie vo verejnom živote. Hospodársky rozvoj 90.

rokov im zas priniesol istú mieru materiálnej nezávislosti, čo so sebou prinášalo možnosť intenzívnejšieho šírenia nových ideí. V Rusku takto vyrástla opozícia proti cárizmu.

Na prelome 80. a 90. rokov vypukla v Európe hospodárska kríza. Ona i nasledujúce roky prudkého hospodárskeho rozvoja znamenali prehlbenie sociálnych rozdielov, obrovský nárast chudoby v mestách i na vidieku. Tento stav vyvolával množstvo roľníckych nepokojov a štrajkov.

Minister vnútra Vjačeslav K. Pleve uistoval cára, že na umlčanie narastajúceho spoločensko-politického napätia potrebuje zahraničnopolitický úspech – malú víťaznú vojnu. Stal sa však presný opak. Porážka vo vojne s Japonskom (viď nižšie) vyvolala v Rusku namiesto vlasteneckého nadšenia nebezpečenstvo revolúcie.

Ruská spoločnosť bola v revolučnom a protivojnovom pohybe už od leta 1904. Minister Pleve sa snažil zabraňovať každej kritike, sám sa však stal v lete 1904 obeťou atentátu. Novým ministrom vnútra bol menovaný všeobecne obľúbený liberálne orientovaný Peter D. Svjatopolk-Mirskij. Jeho cieľom bolo presadiť v súvislosti s vojnou aspoň obmedzené úľavy obyvateľstvu. Boli dokonca anulované všetky roľnícke dlhy, ktoré pramenili z povinnosti zaplatiť prídely pôdy po zrušení nevoľníctva. Zmiernila sa tiež národnostná politika či protižidovské opatrenia. Hlavnou úlohou nového ministra bolo nájsť cestu k liberálnej opozícii. V uvoľnených politických pomeroch prijali ruskí liberáli jedenásťbodový program, v ktorom okrem iného žiadali premenu štátu na konštitučnú monarchiu a zabezpečenie občianskych práv. Cár v záujme zachovania pokoja a víťazstva vo vojne prisľúbil reformy, zároveň ale začal podnikáť kroky na ovládnutie hnutia svojimi ľuďmi.

Inak tomu nebolo ani v prípade revolučných udalostí z roku 1905. Na ich príprave a počiatku sa podieľali policajné orgány, ktorým sa ale situácia vymkla z rúk. 22. 1. 1905 sa mal v Petrohrade konať sprievod robotníkov k Zimnému palácu. Jeho cieľom malo byť odovzdanie petície cárovi, v ktorej sa hovorilo nielen o neznesiteľnej situácii, ale obsahovala aj požiadavku amnestie, občianskych práv, odluky cirkvi od štátu, pozemkovej reformy či požiadavku zvoliť ústavodarné zhromaždenie. Celá akcia na čele s neznámym popom Georgijom A. Gaponom, ktorý bol policajným agentom, mala byť provokáciou, zámienkou štátnej moci na tvrdý zásah. V hlavnom meste bola napätá situácia už niekoľko dní pred stanoveným dátumom. Robotníci štrajkovali a 19. 1. bol dokonca neúspešne spáchaný atentát na cársku rodinu.

22. 1. 1905 vošiel do ruských dejín ako „krvavá nedeľa“. Robotnícky sprievod sa skutočne konal. Keď sa dav zhromaždil pred Zimným palácom, nastúpené vojsko začalo strieľať. Nasledoval chaos spojený s pouličnými bojmi, stavaním barikád, plienením obchodov a majetku. Udalosti rýchlo zmobilizovali protivládnu opozíciu, vznikol Zväz zväzov združujúci 13 záujmových zoskupení inteligencie. Verejnosť reagovala štrajkovým hnutím a demonštráciami. Situácia si vynútila vznik vládnej komisie, ktorá mala vyšetriť udalosti a predložiť vláde návrhy na riešenie nebezpečnej situácie. Verejný život však ostával čulý aj na jar 1905. Stále sa opakovali rovnaké požiadavky – ústavodarné zhromaždenie a

demokratizácia politického systému. Ozývali sa aj robotníci so svojimi sociálnymi požiadavkami, roľníci rozpútali na vidieku vlnu násilia, so svojimi nárokmi vystúpili neruské národy. Vypuknutie celoruskej revolúcie bolo na spadnutie, jediné, čo tomu bránilo, bola neexistencia jednotného vedenia. V lete 1905 vypukli nepokoje vo vojnovom námorníctve (napr. krížnik Potemkin) a hoci sa ich podarilo podobne ako generálny štrajk eliminovať, cár musel pristúpiť na ústupky. V auguste vydal manifest o zvolaní Štátnej dumy volenej na základe obmedzeného volebného práva, ktorá ale mala mať len poradnú a iniciatívnu funkciu. Situáciu to neupokojilo. V októbri 1905 cár súhlasil s vydaním tzv. Októbrového manifestu, ktorý bol vlastne prvou ruskou ústavou. Manifest obsahoval 3 základné body – sľuboval základné občianske slobody (osobnosti, vyznania, slova, zhromažďovania, spolčovania), pojednával o rozšírení volebného práva do dumy a zavádzal zásadu, že bez schválenia dumy nesmie vstúpiť do platnosti žiadny zákon. Cár prestal byť neobmedzeným samovládcom, jeho moc však nebola nijako výrazne obmedzená. Vláda bola i naďalej menovaná ním a zodpovedala len jemu.

Manifest rozdelil opozíciu na dva tábory. Pre väčšinu liberálov bol prijateľným východiskom, časť revolucionárov (najmä v Petrohrade) sa rozhodla pokračovať v odpore. Po niekoľkých týždňoch sa podarilo pouličné nepokoje potlačiť, do leta 1906 bola porazená revolúcia na vidieku, aj keď niekde doznievala ešte začiatkom roku 1907. Revolúcia priniesla aj zmenu vlády – reformného Sergeja J. Witteho vystriedal v novozriadenej funkcii premiéra Peter A. Stolypin.

Ešte pred prepustením Witteho sa na jar 1906 konali voľby do dumy, ktorým predchádzala prvá volebná kampaň politických strán v Rusku. Pár mesiacov pred voľbami (v decembri 1905) cár rozšíril volebné právo. Podľa nových ustanovení zodpovedal 1 hlas statkára 3 hlasom mestského voliča, 15 hlasom roľníkov a 45 hlasom robotníkov. Prvá дума bola v nedemokratických a diskriminačných pomeroch zvolená na 5 rokov, no zasadala len od mája do júla 1906. Cár odmietajúci akékoľvek zárodoky parlamentarizmu ju pri prvom konflikte s vládou rozpustil. V prvej dume mali najväčšie zastúpenie kadeti – členovia Strany národnej slobody, ktorej hlavným cieľom bolo prebudovanie Ruska na konštitučný štát západoeurópskeho typu. Kadeti získali 171 zo 485 kresiel (35%). Druhú najpočetnejšiu frakciu (21%) tvorili trudovici, nejednotná skupina radikálnych roľníckych poslancov.

P. A. Stolypin nastúpil do funkcie premiéra v napätej a stále revolučnej situácii v čase rozpustenia prvej dumy koncom júla 1906. Jeho hlavnou úlohou bolo nastoliť v krajine poriadok. Počas prvého polroka svojej vlády riadil krajinu ako diktátor. V tomto čase platili zvláštne zákony, vďaka ktorým sa podarilo zastaviť politické násilie ale aj eliminovať politickú opozíciu. Stolypinove pôsobenie vo funkcii ukončené atentátom na jeseň 1911 bolo veľmi úspešné, orientovalo sa však najmä na hospodársku oblasť (viď nižšie), čím si chcel zabezpečiť politickú podporu roľníkov.

Na prelome rokov 1906 a 1907 sa pripravovali podľa platných právnych predpisov voľby do novej dumy. Cár spolu s celou vládou ale prehliadol skutočnosť, že medzi kandidátmi sa

ocitli aj socialistické strany, ktoré prvú dumu bojkotovali. Výsledok volieb vládnú moc zaskočil. Ľavica mala v druhej dume ešte väčšiu prevahu ako v prvej. Trudovici, sociálni demokrati, eseri (Strana socialistov – revolucionárov) a národní socialisti získali 212 mandátov z 513. Provládne zoskupenie malo len 22 kresiel. Veľmi silné bolo zastúpenie neruských národností, ktoré v druhej dume zastupovalo až 210 poslancov. Takýto výsledok volieb bol obrovskou porážkou vládnej politiky. Druhá дума zasadala len 103 dní v období od marca do júna 1907. Cár spolu s vládou využil názorové rozpory v dume a bez väčšieho odporu ju rozpustil. Súčasne vypísal termín volieb do novej dумы.

Nové voľby boli vypísané na september 1907 a konali sa v podmienkach nového volebného zákona, ktorého hlavným cieľom bolo posilniť pozíciu ruskej šľachty. Tretia дума zasadala od novembra 1907 do júna 1912, mala 442 poslancov, z ktorých už len 33 zastupovalo ľavicu (trudovici a sociálni demokrati) a 25 neruské národnosti. Činnosť tretej dумы bola určovaná jej právnym postavením a politickou orientáciou. Hoci sa v dume odohrávali ostré rečnícke súboje, ostávala len poradným zborom a vzhľadom na svoje zloženie sa do konfliktov s vládou či cárom nedostávala.

14. septembra 1911 bol na Stolypina v kyjevskej opere spáchaný atentát. Stolypin na následky zranenia, ktoré spôsobil židovský študent, člen strany eserov a platený agent polície Dmitrij G. Bogrov, zomrel. Po Stolypinovi prevzal krajinu v pomerne dobrej hospodárskej situácii Vladimír N. Kokovcev. Stolypinova úspešná hospodárska politika priniesla však aj dedičstvo v podobe narastajúcich politických ambícií programovo nejednotných ruských podnikateľov a bankárov. V neposlednom rade vytvorila priemyselná konjunktúra priestor pre nový vzostup robotníckeho hnutia, ktoré sa prejavovalo predovšetkým organizovaním štrajkov. Po stránke organizovanej politickej činnosti boli ale ľavicové robotnícke strany tiež nejednotné a rozhádzané. Vládi sa zdali tak málo nebezpečné, že im dokonca povolila vydávať stranícke noviny.

V tejto atmosfére sa v septembri 1912 konali voľby do novej dумы. Svojská interpretácia volebného zákona a nátlak na voličov spôsobili, že v štvrtej dume mali absolútnu prevahu pravicoví poslanci. Vo voľbách totiž jeden hlas šľachtica zodpovedal 4 hlasom podnikateľov, 68 hlasom mestského voliča, 260 hlasom roľníkov a 543 hlasom robotníkov. Дума zasadala od decembra 1912 do októbra 1917. Napriek svojmu zloženiu musela neprestajne bojovať o svoje uznanie, pretože cár ju ignoroval. Voči cárovi bola síce pomerne kritická, no jej reálny vplyv bol obmedzený.

V súvislosti s napätou medzinárodnopolitickou situáciou v Európe na začiatku roku 1914 došlo v Rusku k viacerým vnútropolitickým zmenám. Z funkcie premiéra bol odvolaný Kokovcev a vo vládi sa stále viac presadzovala skupina, ktorá sa orientovala na vojnu. Množili sa rôzne spory jednotlivých záujmových skupín a strán. Okrem sporov ohľadom vojny rozdeľovali ruskú politickú scénu i nezhody medzi dумou a cárom.

Na prelome 80. a 90. rokov vypukla v Európe hospodárska kríza, ktorá zasiahla aj Rusko. Po prekonaní ekonomickej krízy z prelomu 80. a 90. rokov (konjunktúra začala v roku 1893) zažila krajina dve významné fázy hospodárskeho rozvoja. Prvú v čase od prekonania krízy do roku 1900 a druhú približne v rokoch 1906 – 1914. Počas nich dosiahlo Rusko, pravda najmä na úkor chudobného obyvateľstva, veľmi vysoké tempo rozvoja. Ani toto tempo ale nemohlo odstrániť zaostávanie Ruska za ostatnou Európou, ktoré dosahovalo asi sto rokov.

Prvé obdobie je späté s Wittem, ktorý bol v rokoch 1892 – 1903 ministrom financií. Witte si bol veľmi dobre vedomý ruských špecifik, vedel, že pre všeobecnú zaostalosť sú tam obtiažne podmienky na rozvoj priemyslu. Preto si vybral cestu autokratických nariadení a ignoroval skutočnosť, že hospodársky rozvoj by mal ísť ruka v ruke s liberalizáciou a demokratizáciou ekonomických i spoločenských pomerov. Chránil domáci priemysel vysokými clami, získal pre Rusko zahraničné investície, no zároveň presadzoval antisociálnu daňovú politiku, čo malo katastrofálne dôsledky vo vzťahu k životnej úrovni väčšiny obyvateľstva. Konjunktúra v prvom období sa v značnej miere opierala o štátne investície do železničnej dopravy, ktorá bola predpokladom ďalšieho rozvoja priemyslu. Veľkým úspechom bolo, že sa Wittemu podarilo stabilizovať rubel a v roku 1897 kryť ho zlatom. Poľnohospodárstvo sa netešilo záujmu vlády. Až do roku 1901 sa mu venovala len malá pozornosť, preto sa pomery na vidieku stávali ešte neznesiteľnejšími. Nemožno sa diviť, že táto politika vyvolala na začiatku 20. storočia vlnu protestov. Sociálne nepokoje, hospodárska kríza rokov 1901 – 1903 a vojna s Japonskom spôsobili nielen Witteho odvolanie, ale aj prerušenie vzostupného hospodárskeho vývoja.

V rokoch 1906 – 1911 bol predsedom ruskej vlády Peter A. Stolypin, s ktorým sa spája druhé obdobie hospodárskej konjunktúry. Počas Stolypinovej vlády (najmä po roku 1909) nastal všeobecný hospodársky vzostup pretrvávajúci až do vypuknutia vojny, opierajúci sa o výsledky dosiahnuté v 90. rokoch 19. storočia a zahŕňajúci nielen priemysel, ale i dopravu, financie a na rozdiel od Witteho éry aj poľnohospodárstvo. Objem priemyselnej výroby sa zvýšil v priemere 1,5-krát, pričom viac sa rozvíjal ťažký priemysel a menej spotrebný. V obmedzenej miere vzrástla úroveň mechanizácie využívaním parného a elektrického pohonu. Hoci vzostup priemyslu mal celoruský charakter, nepriniesol zásadnejšie zmeny v rozmiestnení. 75% produkcie sa naďalej koncentrovalo v tradičných priemyselných centrách (centrálne oblasti, Petrohrad, Pobaltie, južné Poľsko, Ural). Priemyselnému rozvoju výrazne napomáhala zvýšenie možností železničnej, cestnej a vodnej dopravy. Hlavnou úlohou, ktorú si Stolypin vytýčil v oblasti hospodárstva, bola však agrárna reforma. Rozpracovával ju ešte v čase, keď sám ako statkár podnikal, a presadzoval ju napriek odporu ako predseda vlády. Podstatou reformy bolo rozdelenie všetkých obcí do dvoch skupín podľa toho, či sa v nich už prerozdeľovanie pôdy realizovalo alebo nie. V prvom prípade prechádzala pôda priamo do súkromnej držby, v druhom musel každý hospodár žiadať o prídelenie pozemkov, ktoré mu podľa občinových zvyklostí patrili a ktoré mu boli povinne pridelené. V súvislosti s týmto rozpustením obcí (mirov) došlo k značným majetkovým presunom. Mnohí roľníci sa

neodvážili samostatne hospodáriť a svoju pôdu predávali. Cieľom reformy bolo vytvoriť početný a ekonomicky stabilný roľnícky stav. Veľa roľníkov osídľovalo nové oblasti, čo tiež bolo súčasťou vládneho plánu. Po Stolypinovej násilnej smrti sa hlavným organizátorom reformy stal minister poľnohospodárstva Alexander V. Krivošejn.

Reforma priniesla kvantitatívny nárast poľnohospodárskej výroby o približne 40%, a to najmä vďaka rozšíreniu obhospodarovanej plochy a zlepšeniu výnosov (aj keď predovšetkým z dôvodu intenzifikácie ručnej práce). Priemerný príjem vidieckeho obyvateľstva sa zvýšil asi o 50%, čím ustupovali sociálne nepokoje a rástla kúpyschopnosť, čo následne pozitívne stimulovalo priemysel.

Vývoj v predvojnovom Rusku bol evidentne pozitívny a v Európe vyvolával až prehnané obavy. Doma však mali Stolypinove zmeny mnoho nepriateľov. Najväčšími boli šľachtickí statkári, ktorí sa obávali konkurencie a nevyhnutnosti modernizácie pomerov. Paradoxne medzi nepriateľov agrárnych reforiem patrili i ľavicové politické zoskupenia (napr. eseri, sociálni demokrati), ktorým reformy vyčerpávali politický program. Český historik V. Veber upozornil v súvislosti s odmietaním reforiem ešte na jednu dôležitú skutočnosť. Stolypin síce ponúkol roľníkom podmienky na samostatné hospodárenie, avšak prevažne negramotní ruskí roľníci boli úzko zviazaní s mirom, nemali dostatok vzdelania, odvahy, zodpovednosti a ani pracovitosti na to, aby upustili od tradičného pohodlného občinového samozásobiteľského spôsobu výroby.

Po Stolypinovej smrti pokračoval Kokovcev v politike vnútorného rozvoja krajiny a v rokoch 1909 – 1914 bol v Rusku zaznamenaný najväčší hospodársky rast (aj keď nerovnomerný). Najmä rok 1913 bol mimoriadne úspešný z hľadiska štátnych financií a množstva zlatých rezerv. Z tohto uhla pohľadu sa mohlo zdať, že Rusko je na vojnu pripravené, reálne však v krajine panovala bieda, množili sa prejavy krízy a reorganizácia v armáde mala podľa plánov vyvrcholiť až v roku 1917.